

RECENZIJĄ

Pietro U. Dini, **Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)**, Amsterdam, New York: Rodopi, 2014, 170 p.

Aptariamoji Pietro U. Dinio knyga yra skirta ankstyvajam baltų kalbotyros istoriografijos laikotarpiui, galima sakyti, kalbotyros priešaušriui, vadinamajam Renesanso paleokomparatyvizmui. Išleista naujoje leidyklos *Rodopi* serijoje „On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics“, įkurtoje ir redaguojamoje prof. Leonido Donskio, buvusio Europos parlamento nario. Malonu, kad ši serija nesiriboja naujaisiais laikais.

Leidinyje nagrinėjamas palyginti menkai pažįstamas baltų kalbotyros istoriografijos laikotarpis – 16 amžius, kai skirtingose Europos dalyse buvo išplitusios įvairios teorijos apie baltų kalbas ir gentis bei tautas. Šioms teorijoms ar idėjoms, sampratoms, iš dalies išskyrus lotyniškąją, nebuvo skirta dėmesio. Iki Dinio tyrimų beveik nieko nežinota apie populiarią slaviškąją ir jai artimą ilyriškąją teorijas, nekaltant jau apie ketveriopos kalbos sampratą ar tokias retesnes teorijas kaip hebrajiškoji. Galiausiai ir lotyniškoji teorija įgavo naujų spalvų, pvz., buvo išryškinti jos variantai. Dinis

iškėlė ir kruopščiai išnagrinėjo, įvertino ne tik teorijas ir jų kūrėjus, bet ir tų teorijų sekėjus, likimą. Taip pat pateikta ir paleokomparatyvistinio baltų kalbotyros istoriografijos laikotarpio, įprasto vadinti ikimoksliniu, periodizacija: 1) ankstyvasis laikotarpis (nuo 13 a., kai ėmė rodytis pirmųjų fragmentiškų žinių apie baltų gentis, iki 16–17 a., kai išplito Renesansui būdingos teorijos); 2) vėlyvasis, arba prekomparatyvistinis laikotarpis, kuris tęsėsi nuo 17 a. iki 19 a. pradžios, kai baltų kalbotyra įžengė į lyginamąją istorinę (komparatyvistinę) epochą, vadinamąją mokslinį amžių. Tolimesni tyrimai galbūt įgalins šią klasifikaciją detalizuoti. Pavyzdžiui, jau dabar galima svarstyti pirmojo laikotarpio skaidymą į a) pavienių, fragmentiškų žinių laikotarpį – 13–16 a., ir b) teorijų laikotarpį (16–17 a.).

Aptariamojo veikalo autorius, jau trečias dešimtmetis sistemingai tiriantis baltų kalbotyros paleokomparatyvizmo laikotarpį, prieš keletą metų išleido didelės apimties (844 p.!) monografiją italų kalba¹, o kalbamosios tematikos

¹ Pietro U. Dini, *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*, [Livorno]: Books & Company, 2010 (žr. Leto Palmaičio recenziją: *Blt* 46(2), 2011, 321–325). Dar prieš išeinant šiam veikalui baltų kalbų paleokomparatyvistinės sampratos

straipsnių, pradėtų spausdinti bene nuo 1991 m., pranešimų konferencijose, sudarytų kelios dešimtys (apytikslę bibliografiją galima rasti 1 išnašoje minėtoje knygoje, p. 814–816). Apžvelgiamoji knyga anglų kalba yra siauresnės apimties nei itališkoji monografija (pvz., joje supažindinama tik su pagrindiniais įvairių teorijų atstovais, kai kurios marginalinės teorijos neapertos, minimalizuotos šaltinių nuorodos, nėra terminologinių ir etimologinių, onomastinių svarstymų ir pan.), tačiau tam tikra prasme ją galima laikyti savitu pastarosios kompendiumu.

Be trumpos pratarinės ir padėkų (p. 9tt.), knygą sudaro 10 skyrių. Pirmajame, įvadiniame, skyriuje (p. 13–22) autorius akcentuoja skirtį tarp kalbos istorijos ir kalbotyros istoriografijos, aptaria pirmuosius bandymus klasifikuoti Europos kalbas. Klasifikacijų autoriai yra tokios Viduramžių ir Renesanso figūros kaip ispanas Rodrigo Jiménez de Rada, italas Dantè Alighieris, prancūzai Gilbert'as Genebrard'as ir Josephas Justus Scaligeris. Baltų kalbų šiose klasifikacijose, deja, nėra. Ko gero, pirmasis baltų, t. y. latvių ir lietuvių, kalbų pėdsakas yra aptinkamas Marcino Bielskio *Kronikoje* (1564), kur kalbų skirtumai iliustruojami žodžio ‚duona‘ vartojimu: „Liflanci meyffle... Litwa donos“ (p. 18).

pristatytos lietuvių kalba: P. U. D i n i, Baltų kalbotyros priešaušriai. Baltų kalbų paleokomparatyvistinės sampratos kalbotyros istoriografijos kontekste, *Archivum Lithuanicum* 11, 2009, 439–462.

Aptaręs jau minėtą periodizacijos problemą ir istoriografinio tyrimo specifiką, autorius formuluoja pagrindinį tikslą – pateikti kiek įmanoma išsamesnį teorijų apie baltų kalbas vaizdą paleokomparatyvizmo laikais, kai tos kalbos nebuvo suvokiamos kaip autonomiška lingvistinė grupė (p. 21). Renesanso Europoje cirkuliuojančias įvairias idėjas, kurias jungė genealoginių ryšių tarp kalbų paieškos, Dinis susieja su trimis pagrindiniais centrais: vienas yra centrinėje vakarų Europoje (slaviškoji ir ilyriškoji sampratos), kitas – Europos viduryje (ketveriopos kalbos samprata), trečias – centrinėje rytų Europoje (lotyniškoji samprata ir jos variantai). Kaip matyti iš knygos turinio, šioms pagrindinėms baltų kalbų Renesanso epochoje sampratomis skiriama daugiausia dėmesio.

Pirmiausia analizuojamos slaviškoji (p. 23–30) ir su ja glaudžiai susijusi ilyriškoji (p. 31–44) teorijos. Baltų kalbas priskirti slavų grupei buvo populiariu ne tik kalbamuoju laikotarpiu, bet ir vėlesniais laikais, o šios sampratos pradininkas yra Aeneas Sylvius Piccolominis, vėliau – popiežius Pijus II. Jo knygoje *De Europa* (1545) visos LDK kalbos yra traktuojamos kaip slavų (*Sermo... Sclavonicus*) grupė. Kiti šios sampratos atstovai, kilę iš LDK teritorijos ir tiesiogiai susidūrę su jos kalbomis, pvz., Janas Stobnica ir Janas Krasinškis (Crassinius) kritikavo Piccolominio sampratą. Pirmasis, tiesa, rašęs daugiau apie šalis, žemes, o ne kalbas, pabrėžė panašumą tarp rusėnų ir maskvėnų kalbos ir skirtumą

tarp pastarųjų ir lietuvių kalbos. Ypač įdomūs Krasinškio pastebėjimai, kuriuos galima vertinti kaip, ko gero, pirmąjį sociolingvistinį LDK situacijos vertinimą: kilmingieji kalbą lenkiškai ar rusėniškai (*ruski, Roxolanicus*), o paprasti žmonės vartoja lietuvių kalbą. Nepaisant minėtosios kritikos, slaviškoji baltų kalbų teorija buvo populiariausia vakarų Europos intelektualų sluoksniuose, tuo tarpu rytų Europoje buvo paplitusios kitokios teorijos, turėjusios ryšį ir su kalbiniais svarstymais, lingvistinės argumentacijos pradmenimis (plg. p. 30).

Pagrindiniais ilyriškosios baltų kalbų sampratos atstovais yra laikomi Konradas Gessneris ir Hieronimas Megiseris. Jie buvo glaudžiai susiję su vadinamaisiais filoglotais, skleidusiais savo idėjas daugiausia vokiečių kalbėse šalyse, ypač vokiškojoje Šveicarijos dalyje. Daugelis filoglotų skyrė dėmesio ir baltų kalboms, – jas drauge su slavų ir kai kuriomis kitomis kalbomis traktavo kaip priklausančias ilyrų kalbinei grupei. Antai Gessneris šalia čekų, lužitėnų, maskvėnų, moldavų ir kt. kalbų mini ir lietuvių, prūsų, jotvingių, kuršių, latvių (vadina lyviais), žemaičių kalbas (žr. lentelę p. 41). Ilyriškoji samprata buvo gerokai siauriau paplitusi nei slaviškoji ir yra mažiau tirta.

Lietuvos humanitarams yra daugiau žinoma lotyniškoji lietuvių ir prūsų kalbų kilmės teorija (p. 45–82), kuriai knygoje skiriama daugiausia vietos. Šios sampratos, paplitusios centrinėje rytų Europoje, skiriamasis bruožas – lingvistinė genea-

loginės giminystės argumentacija. Autoriaus nuomone, lingvistinė lotyniškoji teorija centrinėje rytų Europoje suvaidino panašų vaidmenį kaip Biondo Flavijaus (15 a.) lingvistinės idėjos vakarų Europos centrinėje dalyje (p. 46). Pirmuoju lotyniškosios sampratos teoretiku laikomas žymusis kronikininkas Janas Długoszas (15 a.), kuris veikale *Historia Polonica* (išspausdintas tik XVII a.) mini tris atskirą grupę sudarančias baltų gentis ir kalbas – prūsus, jotvingius ir lietuvius drauge su žemaičiais. Kronikininko nuomone, didelė tikimybė, kad jie, išskyrus jotvingius, yra kilę iš romėnų, – tai rodo panašūs kalbų garsai ir harmonija. Įdomu, kad pastebėtą prūsų ir lietuvių kalbų skirtumą Długoszas aiškina graikišku pirmosios kalbos komponentu. Kildinti vieną kalbą iš kitos ankstyvajame Renesanse nebuvo būdinga, taigi Długoszo idėjos laikytinos pionieriškomis. Šias idėjas įvairiai plėtojo būrelis humanistų. Tarp jų ypač išsiskiria Mykolas Lietuvis, lietuvių kalbą laikęs pusiau lotyniškąja ir savo sampratą grindęs daugybe bendrų žodžių, kurių nemaža dalis iš tiesų siekia indoeuropiečių prokalbę, pvz.: *naktis - noctis* (gen. sg.), *auris - ausis, nasus - nosis, dentes - dantys* ir t. t. Dinio nuomone, tapatybės tarp lietuvių ir lotynų kalbų konstatavimas galėjo lemti vėlyvus lietuvių kalbos rašto paminklus (p. 56). Kitą, vadinamąjį neolotyniškąjį, šios sampratos variantą išplėtojo Mykolo Lietuvio sūnus Vaclovas Agripa (Venceslaus Agrippa), išsilavinęs Europos humanistas. Lietuviai kaip ir italai kažkada yra kalbėję lotyniškai,

bet barbarai pagonys abi kalbas yra apgadinę, tačiau jų panašumas ir ryšys su pramote esąs akivaizdus. Lingvistinius argumentus Agripa papildo lietuvių ir italų kultūros ir charakterio panašumu. Apskritai, tiek Agripą, tiek Mykolą Lietuvį galima laikyti lyginamosios istorinės kalbotyros priešaušrio figūromis. Knygoje Dinis išryškino ir dar vieną lotyniškosios teorijos variantą – baltistams nežinomą valakiškąją sampratą, kurios esmė – ryšio tarp Dakijos bei Dunojaus romanų kalbų ir lietuvių kalbos konstatavimas (p. 74–81). Ši samprata primena vėliau Jono Basanavičiaus plėtotą lietuvių kilmės iš senųjų trakų hipotezę.

Vienas įdomiausių – penktasis skyrius (p. 83–94), kur supažindinama su Motiejaus Miechoviečio (Maciej Miechowita, Maciej z Miechowa²) ketveriopos kalbos samprata, rodančia gerą to meto (16 a. pradžios) LDK ir plačiau rytų Europos kalbų pažinimą ir originalų, Renesanso epochą pranokusį lingvistinį mąstymą. Miechovietis (*Tractatus de duabus Sarmatiis*, 1517) skiria dvi pagrindines kalbas (dabartiniais terminais – dvi kalbų grupes): *linguagium Schlaorum* (slavų kalbos) ir *linguagium Lithuanicum quadripartitum* (ketveriopa lietuvių kalba, t. y. baltų kalbos). Pastaroji ketveriopa kalba reiškiasi keturiais variantais: vienas yra jotvingių, antras – lietuvių ir žemaičių, trečias – prūsų ir ketvirtas – latvių, arba latgalių. Visos išvardytos tautos turinčios tą pačią kalbą, tačiau jų atstovai

negalį vienas kito visiškai suprasti, jei nėra lankęsi tose šalyse (p. 84tt.). Įdomūs ir kiti sociolingvistinio pobūdžio Miechoviečio pastebėjimai, pvz., kad Prūsijoje pirmenybė teikiama lenkų ir vokiečių kalboms, o prūsiškai kalbančių nėra daug; kad Latvijoje išplitusi vokiečių kalba, o latviškai kalbą tik kaimuose; panaši padėtis esanti ir Lietuvoje bei Žemaitijoje, kur miestuose kalbama lenkiškai, o kaimuose – lietuviškai; kad LDK labai svarbų vaidmenį vaidinanti rusėnų, arba slavų, kalba, o vietomis dar vartojamos totorių, karaimų, žydų kalbos. Vertos dėmesio pastabos apie kalbų sąsajas su tikėjimais. Miechoviečio traktatas buvo labai populiarus, išverstas į daugelį kalbų paskleidė ketveriopos kalbos teoriją Vakarų Europoje. Deja, moderni idėja nebuvo suprasta, ir Miechoviečio sekėjai akcentavo ne *linguagium Lithuanicum* vienybę, o šią kalbą (= kalbų grupę) sudarančių atmainų (kalbų) skirtumus (p. 91tt.).

Kituose dviejuose nedideliuose skyriuose – šeštajame ir septintajame – aptariamos dvi rėtos genealoginės pakraipos sampratos. Vienoje dėstoma mintis, greičiausiai išprovokuota Długoszo, apie prūsų kalbos kilmę iš graikų kalbos (p. 95–104), kitoje (p. 105–112) – apie galimą prūsų, lietuvių ar latvių kalbų hebrajišką kilmę. Pastaroji teorija remiasi enigmatiniu teksteliu *Ieru Ieru Masco Lon*, kurio pirmieji žodžiai esą susiję su Jeruzale. Nediduko aštuntojo skyrelio tema – minėto lenkų istoriko M. Bielskio, lotyniškosios teorijos priešininko, samprotavimai apie lietuvių kalbą

² Autorius rašo Miechovita, Miechova.

(p. 113–117), o devintojo – anglų matematiko ir astronomo Edwardo Brerewoodo veikalas (1614), kuriame baltų kalbos neminimos, nors aptariant, pvz., žydų ar graikų ortodoksų paplitimą, Lietuvos, Prūsijos ir pan. pavadinimai aptinkami (p. 119–122).

Knygoje pakankamai daug vietos skirta baigiamosioms pastaboms ir apibendrinimui (dešimtas skyrius, p. 123–137). Čia autorius pateikia visų apžvelgtų teorijų santraukas, kreipdamas dėmesį ne tik į pagrindinius atskirų sampratų atstovus, bet ir į jų sekėjus bei kritikus, sąsajas tarp skirtingų teorijų. Susiorientuoti problematikoje skaitytojui labai padeda gausios lentelės ir schemos. Apibendrinamas atliktus tyrimus Dinis pabrėžia, kad iki 16 a. (iš tikro – beveik iki 17 a.) atskira baltų kalbų grupė Europos kalbų klasifikacijose buvo praktiškai nežinoma. Išimtis – ketveriopos kalbos koncepcija, kurios esmės amžininkai ir vėlesni sekėjai, deja, nesuprato, ir, manyčiau, bent iš dalies Długoszo išskirta kalbų grupė. Kaip ir kituose Europos kraštuose, vyrauja genealoginių ryšių tarp kalbų ir tautų paieškos, aiškiai nediferencijuojant kalbos ir tautos sąvokų. Kalbų sandaros pažinimas yra labai menkas. Jei kurią nors teoriją mėginama

grįsti lingvistiniais argumentais, tai dažniausiai būna leksikos paralelės ar garsų panašumas.

Knyga baigiama pastabomis, svarbesnių šaltinių sąrašu ir bibliografija (p. 139–170). Faktinius duomenis autorius pateikia korektiškai. Daugiau trūkumų pastebėjau vardijant Mykolo Lietuvosio lietuviškų pavyzdžių šiuolaikinius atitikmenis: kai kurių žodžių dabartinė lietuvių kalba nepažįsta (pvz.: *neptė*, *pekus*, *vetušas*), ne visi žodžiai sukirčiuoti, o tarp sukirčiuotų pasitaiko kirčio klaidų, pvz.: *mėnuō* (= *mėnuo*), *dievas* (= *diėvas*), *įvėrsk* (= *įvėřsk*).

Baltų kalbų sampratų paleokomparatyvizmo laikais tyrimais Pietro U. Dinis atliko didžiulį darbą – užpildė ankstyvosios baltų kalbotyros istoriografijos spragą. Nuo šiol Europos kalbotyros priešaušrio istoriografijos aprašuose ankstyvoji baltų kalbotyros istoriografija nebebus *terra incognita*.

Bonifacas STUNDŽIA

Vilniaus universitetas

Baltistikos katedra

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[bonifacas.stundzia@flf.vu.lt]

